

Polícia i conflicte. Una anàlisi de les demandes socials que s'expressen a través dels mitjans de comunicació

JOSEP LLUÍS DOMÍNGUEZ I FIGUEIRIDO

Coordinador tècnic de l'Escola de Policia de Catalunya
i professor de sociologia juridicopenal en el Graduat en Criminologia
i Política Criminal de la Universitat de Barcelona

ANABEL RODRÍGUEZ BASANTA

Facultativa de l'Escola de Policia de Catalunya

45

1. INTRODUCCIÓ

Volem iniciar aquest treball amb una anècdota succeïda en el procés de selecció d'un cap de policia d'una localitat catalana. En la fase d'entrevistes als candidats d'aquest procés, es va observar que n'hi havia un que presentava una trajectòria professional molt adequada per cobrir la plaça vacant, ja que havia engegat en la policia d'una altra localitat, de similars característiques, una sèrie de mesures (model de proximitat, gestió per objectius, mesurament dels temps de resposta policial, etc.) que, pel seu caràcter modernitzador, resultaven francament interessants. Sense altra intenció que permetre que el candidat en qüestió expliqués la seva experiència en aquesta ciutat, se li va preguntar per què havia decidit canviar de destinació professional si havia aconseguit engegar aquestes reformes. Davant d'aquesta pregunta, i per a sorpresa dels membres del tribunal, l'aspirant va reconèixer que li havia estat impossible gestionar les pressions que es van derivar de les esmentades reformes. L'engegada d'aquell model perfecte, almenys sobre el paper, havia generat unes tensions tan fortes al seu municipi (primer en la plantilla de policies, després entre els sindicats policials i entre altres funcionaris de l'administració local i, finalment, en alguns col·lectius veïnals) que, en sentir que els grups polítics retiraven a les seves iniciatives el suport que inicialment havien rebut, no trobava altra sortida a la seva situació laboral que el canvi de destinació.

Si fem un esforç per anar més enllà de les circumstàncies concretes que es donaven en aquest cas, l'anècdota manifesta que tot procés de canvi policial comporta uns costos i unes tensions, algunes de les quals es manifesten externament i donen lloc al que coneixem com a conflicte. I aquest és, precisament, l'objectiu genèric d'aquest treball: fer una aproximació empírica, inicialment de caràcter bàsicament quantitatiu, al tipus de conflictes que emergeixen quan s'implementa una reforma policial d'ampli abast.

Però, per seguir aquest camí, el primer que hem de fer és desprendre'ns de les

connotacions negatives del terme conflicte. La teoria sociològica fa molt de temps que insisteix no solament en la normalitat del conflicte sinó també en les funcions positives que pot desenvolupar.¹ En resum:

- a) El conflicte constitueix, en moltes ocasions, una vàlvula de seguretat que dóna sortida i neutralitza la tensió social. En altres paraules, l'expressió dels conflictes permet que els individus i els col·lectius canalitzin la seva agressivitat i les seves frustracions i impedeix que la seva càrrega passional arribi a un nivell perillós per al manteniment de les bases del consens social.
- b) També constitueix un mecanisme psicològic adequat per establir, modificar o conservar la identitat i els límits de les societats i dels grups. Des d'aquesta perspectiva, l'antagonisme pot servir per incentivar i mobilitzar aquells sectors de la població que se senten en una situació desavantajosa.
- c) A més, pot actuar com a estímul per establir noves normes perquè permet l'adaptació de les relacions socials a unes condicions canviants, de manera que les regles del joc social s'acomodin a les necessitats copsades pels individus i els grups que integren la societat.

Acceptar les funcions positives del conflicte ens ajuda a entendre, en conseqüència, quins són els aspectes més sensibles d'un procés de canvi i ens permet disposar d'informació sobre aquests punts sensibles; informació que pot resultar molt útil per valorar i, si escau, canalitzar correctament les transformacions que s'estan produint. En suma, el conflicte no constitueix un element negatiu sinó una mena de sensor: quan s'activa no ens diu pas que les coses vagin malament sinó que hi ha certs processos que estan en marxa, que produeixen conseqüències rellevants i que cal que els dediquem atenció.

A partir d'aquestes idees, ens plantegem analitzar específicament quina mena de conflictes comporta un procés de canvi institucional tan complex com el desplegament de la Policia de la Generalitat - Mossos d'Esquadra (d'ara endavant la identificarem amb les sigles PG-ME) a Catalunya. Volíem identificar-los a fi de marcar, segons el que acabem d'indicar, quines són les zones de sensibilitat que s'associen a aquesta mena de processos i per comprovar si aquesta informació pot ser interessant per reflexionar sobre com s'està realitzant el desplegament.

Amb l'expressió *procés de desplegament* de la Policia de la Generalitat - Mossos d'Esquadra (PG-ME) es fa referència a una redefinició de les forces policials que actuen, i actuaran, al territori català. En virtut de l'esmentat procés, els efectius de les forces i els cossos de seguretat estatals —la Guàrdia Civil i el Cos Nacional de Policia— són substituïts per efectius de la PG-ME, que passen a desenvolupar les funcions que caracteritzen una policia integral.²

1. Sobre això, vegeu el resum sobre les teories del conflicte aplicades a l'àmbit criminològic contingut a Domínguez (2003, 244-253).

2. No obstant això, les forces i els cossos de seguretat de l'Estat mantenen en el territori de desplegament una sèrie de funcions de caràcter supracomunitari. A més, cal tenir en compte que a Catalunya hi ha prop de dues-centes policies locals amb competències específiques en el seu respectiu àmbit municipal.

Aquest procés es va iniciar a partir d'un acord de la Junta de Seguretat de 17 d'octubre de 1994.³ Fins ara, s'ha completat el desplegament a les províncies de Girona i Lleida i s'ha iniciat en determinades zones que circumden o formen part de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Durant el mes d'octubre de 2003, la PG-ME va arribar a les ciutats de l'Hospitalet del Llobregat, Santa Coloma de Gramenet i Premià de Mar i l'estiu del 2004 ha començat a patrullar per algunes zones de la ciutat de Barcelona. Queda per completar, per tant, el procés de substitució a la resta de la província de Barcelona i a les comarques de Tarragona. De tota manera, cal assenyalar que la Llei orgànica 6/1997, de 15 de setembre, va transferir a la Generalitat de Catalunya les competències de vigilància, ordenació i control del trànsit a les carreteres catalanes i que per aquest motiu el procés de substitució policial en aquesta matèria va quedar totalment completat l'any 2000.⁴

Hi ha instruments de caràcter quantitatiu que permeten *prendre la temperatura* a aquest procés de desplegament. Concretament, a l'*Enquesta de seguretat pública de Catalunya* (Departament d'Interior, 2001 i 2002; Departament de Justícia i Interior, 2003) es dedica un apartat a la valoració dels serveis policials i, dintre d'aquest, es realitzen diverses preguntes als ciutadans sobre aspectes connectats amb la informació de què disposen sobre el desplegament i amb la valoració que en fan.⁵ Aquesta informació quantitativa ofereix una visió bastant positiva del canvi policial que s'està produint a Catalunya. En el capítol dedicat, en la darrera edició de l'*Enquesta*, a la valoració dels serveis policials, es pregunten coses molt diverses. Per exemple, sobre l'índex d'atenció policial (quan, com i qui atén el ciutadà) i, concretament, a les dades sobre la valoració dels ciutadans entorn dels seus contactes efectius amb la PG-ME (en una escala que va del 0 —pèssim— al 10 —excel·lent—) constatem que el tracte personal dispensat per aquest cos rep una puntuació de 6,98, que el temps que la policia destina a atendre el problema és valorat amb un 6,36, que la confiança que transmet és valorada amb un 6,29 i que la valoració global del contacte amb la policia és d'un 6,49.

Aquesta tendència també es reforça si tenim en compte, per exemple, l'indicador relatiu al prestigi de la professió policial. En general, la policia resulta ser una professió ben valorada, ja que rep un 6,37 en una escala del 0 al 10 (se situa per sota de bombers, metges i professors i per damunt d'advocats, jutges i polítics), però si es pregunta específicament pel prestigi de la PG-ME, aquesta obté una valoració superior: un 6,72.

3. La Junta de Seguretat és un òrgan format per un nombre igual de representants del Govern estatal i de la Generalitat de Catalunya la funció del qual és coordinar l'actuació de la policia autonòmica amb la de les policies estatals.

4. Potser algunes dades quantitatives poden ajudar el lector a comprendre l'abast d'aquest procés: l'any 1983 la PG-ME només disposava de cent-un efectius, mentre que en l'actualitat la componen uns vuit mil —la qual cosa equival a l'existència d'un policia per cada 793 habitants—, i en les previsions relatives al final del desplegament s'espera que el cos estigui integrat per una quantitat d'efectius que oscil·la entre els dotze i els quinze mil efectius; el pressupost del Departament d'Interior l'any 2002 va ser de 438 milions d'euros i, en aquest mateix any, es van cometre a Catalunya 355.577 infraccions penals (0,056 infraccions per habitant).

5. Aquesta enquesta té tres parts: una dedicada a la victimització, una altra a la valoració dels serveis policials i l'última als valors, opinió i percepció sobre la seguretat ciutadana.

Ara bé, la nostra intenció ha estat abordar aquest fenomen institucional des d'un altre punt de vista que considerem complementari, ja que intenta integrar l'opinió del ciutadà amb les perspectives sociopolítiques i socioprofessionals que entren en joc quan una nova policia comença a actuar. Concretament, des de l'Escola de Policia de Catalunya hem impulsat una investigació sobre la conflictivitat associada a l'activitat policial que apareix en la premsa escrita.

2. LA IMATGE DEL DESPLEGAMENT DE LA POLICIA DE LA GENERALITAT - MOSSOS D'ESQUADRA EN LA PREMSA ESCRITA⁶

48

2.1 La metodologia emprada

El conflicte generat per l'aparició d'un nou cos policial pot ser analitzat de moltes maneres. Nosaltres hem decidit estudiar com s'ha manifestat aquest conflicte en la premsa escrita per dos motius: en primer lloc perquè, potser per la nostra ubicació professional,⁷ estem interessats en la imatge social que s'està construint sobre la PG-ME i vam considerar que en aquesta qüestió els mitjans de comunicació, especialment la premsa escrita, desenvolupen un paper important;⁸ en segon lloc perquè, com hem indicat anteriorment, el nostre instrument d'anàlisi ha estat plantejat com un complement per a la informació derivada d'altres treballs preocupats per qüestions similars.

Atenent aquests motius, la nostra investigació va consistir a analitzar la infor-

6. Aquest apartat de l'article constitueix la presentació parcial dels resultats d'una investigació realitzada en el marc de les pràctiques corresponents a l'àmbit policial del Graduat en Criminologia i Política Criminal de la Universitat de Barcelona en la seva edició 2000-2001, organitzades amb la col·laboració de l'Escola de Policia de Catalunya. Els alumnes que van participar-hi es van encarregar de recopilar i codificar el material periodístic. També ha col·laborat en la selecció d'informació Cristina Aneas Pérez. El nostre agraïment a tots.

7. Saber quines són les queixes que genera el desplegament de la PG-ME pot ser útil, amb l'ajuda d'altres instruments, per determinar objectius específics en la millora de la formació policial.

8. Hi ha moltes qüestions, teòriques i pragmàtiques, que estan connectades a aquesta afirmació i per això creiem que cal fer, encara que sigui breument, uns aclariments.

L'opció per la premsa escrita es basa en una valoració prèvia i en un aspecte pràctic: creiem que, per la manera com s'ha realitzat, el desplegament de la PG-ME en les seves primeres fases ha rebut més cobertura en la premsa escrita i en la ràdio que en la televisió, i pel tipus de treball que ens plantejem la informació continguda als diaris ens va semblar més assequible, més exhaustiva i més fàcilment analitzable amb tècniques quantitatives.

Encara que és evident que la imatge de la PG-ME, i de les institucions en general, no solament es construeix a partir del que diuen els mitjans, ens sembla oportú assenyalar que enfront de la línia teòrica que assigna als mitjans de comunicació la mera funció de difondre una realitat preexistent, nosaltres ens alineem amb la perspectiva pròpia del construccionisme social, que sosté que aquests tenen capacitat per construir realitats socials. Segons el construccionisme social, el coneixement que tenim de la realitat no es basa en substrats d'informació absoluts i objectius sinó que està influït per la percepció que tenim de les coses (subjectivitat) i per processos de construcció psicosocial de la mateixa realitat en els quals tenen un paper important els discursos institucionals. Com és ben conegut, el punt de partida d'aquestes teories en l'àmbit sociològic es fa coincidir habitualment amb l'obra de Berger i Luckmann (1999). Sobre l'aplicació d'aquestes teories a l'activitat dels mitjans de comunicació, vegeu Cohen 1990, Cohen i Young 1981, Tuchman 1978.

mació que la premsa escrita difonia de la PG-ME, prestant especial atenció als punts conflictius de l'actuació policial que manifestava part de la ciutadania, els actors del sistema polític i els operadors del sistema penal, incloent en aquesta última categoria la mateixa policia. A aquest efecte, es van analitzar els dos diaris d'àmbit comarcal de major difusió a la província de Girona (*El Punt*) i a la província de Lleida (el *Segre*), i un diari d'àmbit estatal que comptava amb una edició catalana (*El País*). Per determinar el període cronològic que estudiaríem i les característiques de la mostra d'aquests diaris, es va tenir en compte el ritme de desplegament de la PG-ME, ja que ens interessava realitzar el seguiment de les zones i períodes en què aquest cos estigués desenvolupant les seves funcions de manera integral.

En relació amb aquesta última qüestió, cal tenir present que la PG-ME va començar a desplegar-se el 1994 a la comarca d'Osona, però que fins al 1997 no va abastar tot el territori de la província de Girona. Atenent l'escassa presència territorial del cos fins a novembre de 1997, es va prendre aquesta última data com a punt de partida de l'anàlisi de premsa. Pel que fa a la província de Lleida, també es va fer coincidir l'inici del període temporal analitzat amb la data que es va completar totalment el desplegament en aquest territori, és a dir, novembre de 1999. El diari *El País* es va revisar des de novembre de 1997 amb un doble objectiu: obtenir una representació de les notícies que es donaven en tot el territori català i introduir en l'estudi un diari amb una línia editorial més forta.⁹ En tots els casos l'anàlisi es va estendre fins a febrer de 2001.

En els períodes esmentats, es va alternar l'anàlisi d'una setmana de premsa comarcal amb l'anàlisi d'una setmana del diari *El País* i se seleccionaven totes les peces periodístiques (notícies, reportatges, articles d'opinió, cartes obertes, etc.) en les quals aparegués qualsevol tipus de referència a l'activitat, organització o actuació de la PG-ME. Cada peça informativa va ser sotmesa a una fitxa-qüestionari en la qual, a més d'incloure aspectes generals (diari d'origen, data, extensió, etc.), es van recollir els elements relatius al conflicte en tres apartats principals. El primer apartat es dedicava a l'objecte del conflicte, intentant establir si aquest es relacionava amb problemes sorgits en l'actuació dels agents, amb qüestions relatives a les seves *actituds* i *habilitats* o amb aspectes relacionats amb l'organització de la PG-ME. El segon apartat del qüestionari recopilava dades sobre el subjecte emissor del conflicte, és a dir, sobre la persona o col·lectiu que la notícia identificava com a font de la informació. El tercer apartat incloïa aspectes complementaris, com la formalització o no del problema (per exemple, si havia desembocat en una sentència judicial o en una sanció administrativa), la possible existència d'un conflicte professional explícit, etc.¹⁰

9. Entenem que la línia editorial conté la reflexió del diari sobre les qüestions d'actualitat que s'hi tracten. Aquesta reflexió pot fer-se posant l'accent en qüestions de caràcter ideològic i polític o en aspectes més pragmàtics. En la nostra opinió, la premsa comarcal, a diferència de la premsa d'àmbit nacional, no sol incorporar una valoració molt elaborada sobre els processos polítics i institucionals que estan al darrere de la informació oferta.

10. Una de les qüestions metodològiques que va resultar més complexa va ser la confecció d'aquesta fitxa-qüestionari, així com la seva explicació als codificadors de les peces periodístiques. Hem de destacar que els apartats que hem indicat es van establir a partir de la nostra experiència en altres investiga-

Els resultats que presentem a continuació es basen exclusivament en una anàlisi de la freqüència dels conflictes tal com han estat codificats i segons els subjectes i col·lectius que els han fet públics. És evident que una anàlisi de freqüències no pot abastar tots els aspectes del fenomen de la conflictivitat policial, però es mostra útil, en la nostra opinió, com a base quantitativa per elaborar aquest sensor que comentàvem al començament d'aquestes pàgines.

Malgrat això, i per acabar aquest apartat metodològic, ens sembla oportú fer dos aclariments que matisen la importància del factor *freqüència*. D'una banda, hem de recordar que la freqüència d'aparició d'un conflicte en la premsa no sempre està relacionada amb la seva extensió com a fenomen social; per tant, cal tenir en compte la incidència del factor *actualitat* en la reiteració informativa d'un succés o d'un tipus de successos. D'altra banda, cal tenir present que en alguns casos les freqüències baixes són, en realitat, un indicador dels problemes que tenen certs subjectes implicats en els fets per accedir als mitjans de comunicació.

2.2 Els resultats

2.2.1 Qüestions de caràcter general

Per començar aquest apartat, apuntarem la baixa presència de conflictes relacionats amb la PG-ME en la premsa escrita, la qual cosa demostra la reduïda visibilitat social d'aquesta qüestió. En concret, de les 2.731 peces periodístiques analitzades, només el 13% feia referència a algun tipus de conflicte o de queixa.

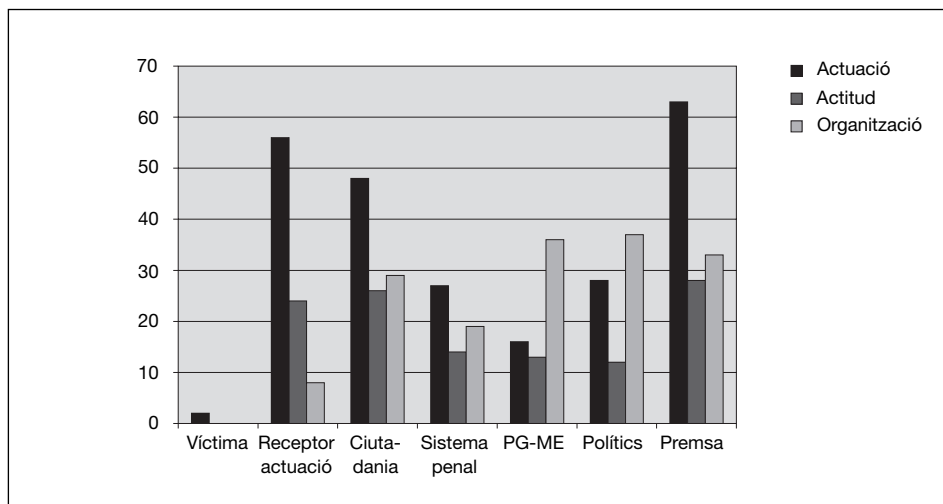
Les queixes que manifesten els diversos col·lectius estan, lògicament, relacionades amb els interessos concrets de cadascun d'ells, i són aquests interessos els que determinen que es faci més èmfasi bé en les denúncies relatives a les actuacions policials específiques, bé en els conflictes que presenten un caràcter més polític o institucional.

En aquest sentit, si observem el quadre número 1 podem constatar que les actuacions policials concretes i les actituds que en deriven són l'objecte d'atenció mediàtica més freqüent per a la premsa, per als receptors d'aquestes actuacions i per als ciutadans en general, mentre que els aspectes organitzatius preocupen una mica més els actors publicopolítics, la PG-ME i, també, la premsa.¹¹

cions i sobre els grans temes que es tractaven en altres estudis internacionals de caràcter quantitatiu sobre la policia (Monjardet i Gorgeon 1993, Monjardet 1997). Per a intentar detallar més el tipus de conflictivitat manifestada i per a facilitar la codificació, cada gran categoria va ser especificada en una sèrie de qüestions concretes, que eren també objecte de codificació específica (per exemple, la manera de realitzar la detenció en la categoria d'actuacions policials). Seleccionem aquestes qüestions concretes basant-nos en l'encreuament de dos criteris: la rellevància que hagués tingut un tema en una investigació preparatòria que vam dur a terme prèviament i l'interès detectat sobre aquest mateix tema als altres estudis que han estat elaborats pel mateix Departament d'Interior (2001 i 2002; Departament de Justícia i Interior, 2003).

11. Com s'observa al quadre número 1, en la categoria *premsa* apareixen fortament representats tots els problemes (quant a actuacions, a actituds i a l'organització). Això és, segons la nostra opinió, perquè els mitjans de comunicació fan el paper de calaix de sastre al qual van a parar els conflictes entre la PG-ME i els diversos col·lectius en els quals aquests últims no figuren clarament com a fonts d'informació o difusors.

Quadre núm. 1: Objecte de la queixa per col·lectius

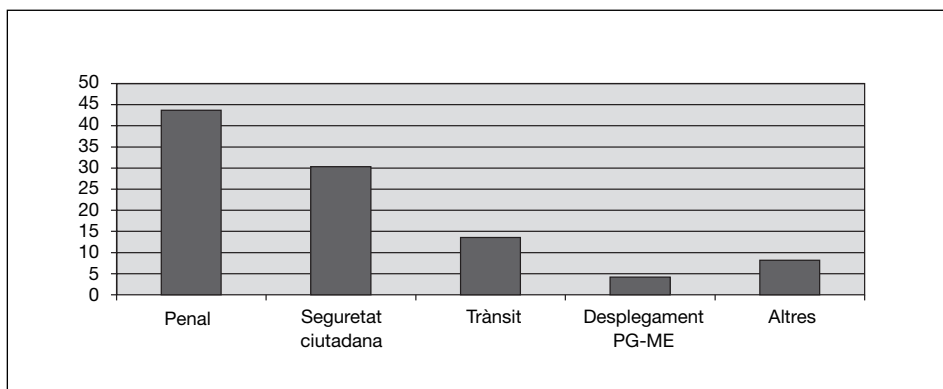
Això significa que un mateix procés és observat de distinta manera pels diversos col·lectius o, si es prefereix, que hi ha matisos rellevants en la «forma de mirar» de cada actor social. Destaquem només dues dades més, també observables en aquest primer quadre, que ratifiquen aquesta idea: d'una banda, els receptors de l'actuació policial gairebé no parlen de l'organització policial; d'una altra, els actors públics —el sistema polític, els agents del sistema penal i la PG-ME— presenten valors molt similars sobre el tema de les actituds. Aquesta qüestió, tan general, s'analitzarà més acuradament en relació amb cada col·lectiu en les pàgines següents, però d'entrada ja permet establir un barem «posicional» en la valoració de l'activitat policial. Amb això volem dir que aquesta valoració no té tant a veure amb qüestions ideològiques (per exemple, i utilitzant el llenguatge comú, ser de dretes o d'esqueres) o socioeconòmiques, com amb la ubicació (com a actor, com a pacient, com a observador, etc.) del subjecte o col·lectiu davant l'acte de què es tracti.

Una altra qüestió de caràcter general que volem destacar té a veure amb el tipus de notícies relacionades amb la policia que apareixen amb més freqüència a la premsa. Si observem el quadre número 2, constatarem que les notícies relatives a l'àmbit penal són les més freqüents, la qual cosa podria confirmar que el *succés* és un element essencial de la informació periodística (Barata 1999). Una anàlisi més acurada del contingut d'aquesta mena de notícies manifesta dues qüestions:¹² en primer lloc, que aquesta classe d'informació és molt més habitual als diaris d'àmbit territorial més reduït (vegeu quadre número 3) i, en segon lloc, que la

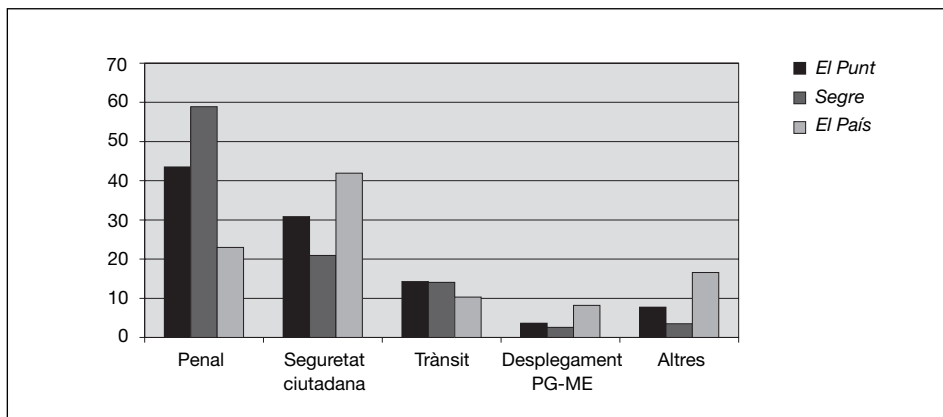
12. Sempre que una freqüència ens ha cridat l'atenció, hem realitzat una revisió dels continguts de les notícies implicades, a fi d'establir hipòtesis de treball específiques per a futures investigacions.

informació més freqüent es refereix, per l'ordre següent, a detencions en casos de petita delinqüència (robatoris, danys, etc.), a delictes contra la salut pública (tràfic de drogues) i, en menor mesura, a delictes contra el medi ambient. Per tant, podria plantejar-se la hipòtesi que la imatge que el lector es fa de les forces policials a través dels mitjans de comunicació té a veure, fonamentalment, amb qüestions delictives pròximes, geogràficament i temporal, a la seva vida quotidiana i no tant amb les grans operacions policials. Des d'aquesta perspectiva, «allò quotidià» esdevé un àmbit fonamental en la configuració de la imatge pública de l'activitat policial.

Quadre número 2: Àmbits d'actuació policial que apareixen a les notícies

Quadre número 3: Àmbits d'actuació policial segons el diari de publicació

Un altre element de caràcter general que ens ha cridat l'atenció és que, deixant ara al marge qüestions relatives a la presència en els mitjans de delictes amb víctima col·lectiva o sense víctima, la premsa no sol incorporar informació sobre la

víctima ni en el moment en què es produeixen els fets ni en moments posteriors (relatius, per exemple, al desenvolupament del procés penal); l'excepció es produeix quan es tracta de delictes com l'homicidi o la violència domèstica.¹³ En conseqüència, a penes apareixen en la nostra mostra queixes manifestades per les víctimes del delicte (vegeu quadre número 1).¹⁴

Com podem interpretar aquesta última dada? Creiem que el més raonable és enunciar dues hipòtesis de treball, de caràcter acumulatiu, que haurien de ser objecte d'una altra mena d'estudi més detallat. La primera hipòtesi apuntaria al paper secundari que encara avui ocupa la víctima en el nostre sistema penal, i això malgrat el desenvolupament de la victimologia i del moviment de protecció a la víctima que hi ha hagut al nostre país els darrers anys. En aquest sentit, i pel que fa a l'àmbit específic de l'activitat policial, no hem d'oblidar que encara avui el seu èxit sol mesurar-se a partir del percentatge de delictes resolts, és a dir, assenyalant els casos en què l'autor de la conducta delictiva és identificat i condemnat, paràmetre que no té en compte si són ateses o no les necessitats de la víctima que no estan directament relacionades amb el fet mateix de la condemna. La segona hipòtesi apunta a la idea, ben coneguda en les redaccions dels diaris, que *el que es fa bé no és notícia*. En aquest sentit, cal assenyalat que els darrers anys la PG-ME ha fet un esforç especial pel que fa al tracte a les víctimes: facilitant els tràmits de la denúncia, tenint en compte les peculiaritats del denunciant en els seus procediments d'actuació, informant personalment la víctima de l'evolució del seu cas, etc.

2.2.2 Les queixes emeses pel receptor de l'actuació i per la ciutadania

En aquest apartat s'exposen els conflictes manifestats per dos tipus de subjectes: els receptors de l'actuació policial, és a dir, les persones concretes que s'han vist sotmeses a la intervenció policial, i els col·lectius ciutadans. En aquesta última categoria s'inclouen les declaracions que la premsa adjudica a sindicats, organitzacions no governamentals, associacions, veïns i altres grups socials.

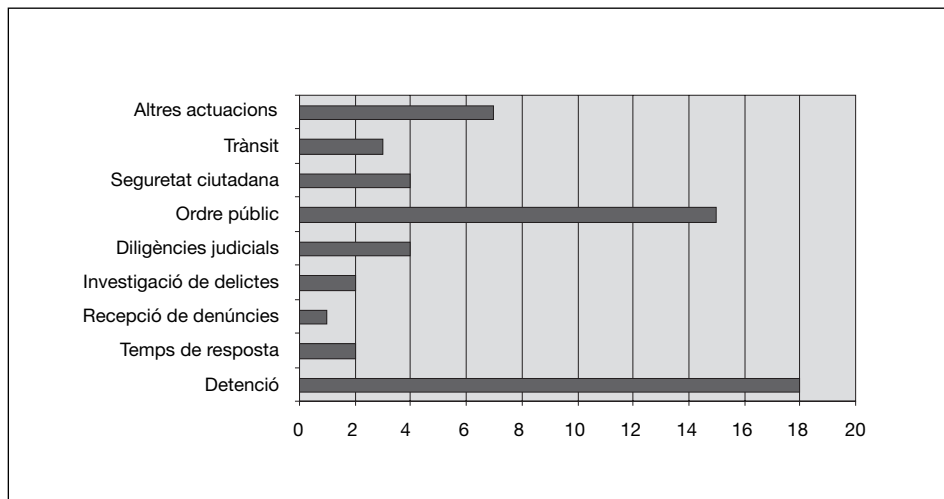
Les queixes dels receptors de la intervenció policial es concentren majoritàriament, com pot observar-se al quadre número 4, en dues menes d'actuacions: les detencions i el control de l'ordre públic.¹⁵

13. No ens referim a les dades relatives a la identitat de la víctima, que en certes circumstàncies i per diverses qüestions ètiques i jurídiques poden ser objecte de reserva informativa, sinó a aspectes com les seves característiques, les seves necessitats específiques, les seves preocupacions, el seu grau de satisfacció davant el tracte que rep, etc. De tota manera, cal assenyalat que la cobertura informativa de fenòmens com la violència de gènere o el terrorisme sembla que comença a obrir espais a la informació sobre les víctimes en la premsa escrita.

14. Hem trobat només dos casos de queixes directes, que se centren en la falta d'atenció o en la informació deficient que es facilita a la víctima.

15. De forma residual apareixen queixes sobre dispositius de seguretat ciutadana, gestió del trànsit i qüestions relacionades amb la investigació de delictes i diligències judicials. No obstant això, aquests dos últims elements són, com veurem, una zona sensible marcada pels operadors del sistema penal. Si no apareix més representada a la premsa és perquè aquesta perd interès pel succés una vegada que aquest s'ha incorporat a la via processal o un cop ha perdut actualitat política.

Quadre número 4: *Objecte de les queixes sobre actuacions de PG-ME manifestades pels qui les reben*

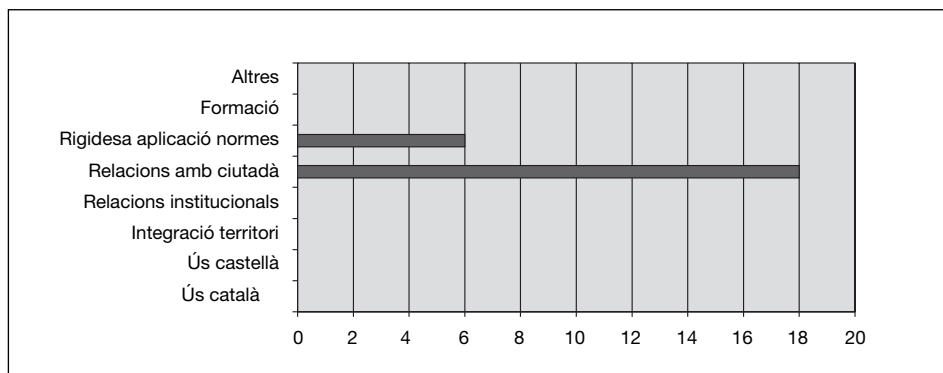

La lectura de les notícies recopilades ens indica que, en el primer cas, els receptors de l'actuació es queixen que la policia ha detingut injustificadament, que ha emprat una força excessiva en practicar la detenció, que no se'ls ha ofert un tracte adequat en les dependències policials, etc. D'altra banda, en la categoria d'ordre públic s'inclouen essencialment els conflictes resultants d'intervencions policials en el control de manifestacions (càrregues policials que es consideren innecessàries, denúncia d'un ús desproporcionat de la força durant les càrregues, considerar injustificades les detencions en el transcurs de la manifestació, etc.) i en els desallotjaments de cases *okupades*. Sembla normal, almenys en una cultura democràtica, que aquest tipus de queixes siguin majoritàries: en el primer cas, perquè no ens ha d'estranyar que una persona que vegi limitats els seus drets manifesti el seu desacord i utilitzi els mitjans de comunicació com a via de denúncia; en el segon, perquè l'actuació policial s'inscriu en un clima que ja és, prèviament, conflictiu.

En la nostra opinió, i sempre partint de la base que tota actuació policial ha de ser objecte d'un estricte control de legalitat i d'oportunitat, únicament hi ha dues situacions en què aquesta mena de notícies ha de cridar l'atenció dels responsables de les polítiques de seguretat: quan un tipus concret de queixa és reiterada i aquesta reiteració és especificada (és a dir, quan es repeteixen accidents que presenten les mateixes característiques concretes) i quan la queixa del receptor és confirmada per altres tipus d'emissors. En el nostre treball han aparegut ambdues circumstàncies. D'una banda, en la categoria «altres actuacions» (vegeu quadre número 4), es recullen queixes específiques sobre el tracte policial a immigrants que reiteren els col·lectius ciutadans; d'una altra, en la categoria d'actituds, la rigidesa en l'aplicació de les normes o l'excés de zel en certes detencions és un element que manifesten també els receptors de l'actuació (vegeu quadre número 5) i

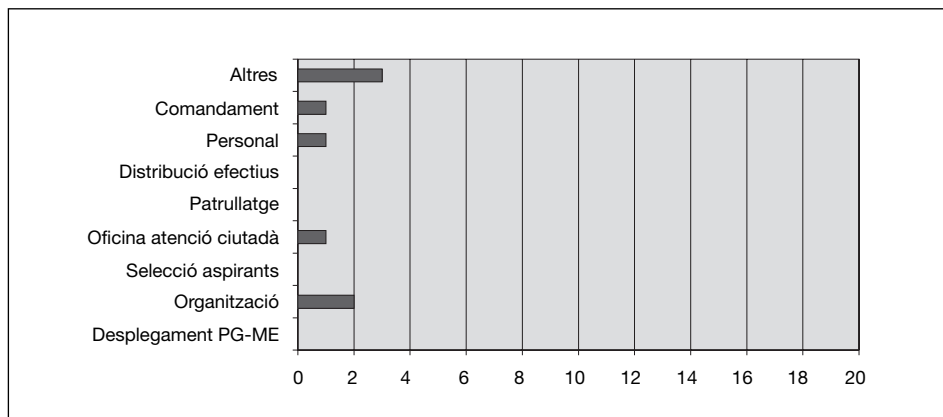
els grups ciutadans (vegeu quadre número 8), i que és confirmat, al seu torn, pels jutges i fiscals.¹⁶

Quadre número 5: *Objecte de les queixes sobre actituds i habilitats manifestades pels receptors de l'activitat de PG-ME*

Seguint en el capítol de les actituds, i en correlació amb les actuacions policials que provoquen més conflictes amb els receptors, el major nombre de queixes es refereix a les relacions dels agents amb els ciutadans (vegeu quadre número 5).

Quadre número 6: *Objecte de les queixes sobre l'organització manifestades pels receptors de l'activitat de PG-ME*

16. El tema de l'excés de zel és molt més complex del que podria semblar a primera vista, perquè remet, entre altres qüestions, al de l'ús de la discrecionalitat per part dels agents de la PG-ME. Per fer-vos una idea aproximada de les dificultats que planteja el tema de la discrecionalitat podeu acudir als treballs d'Añón (1994) i Domínguez (1996).

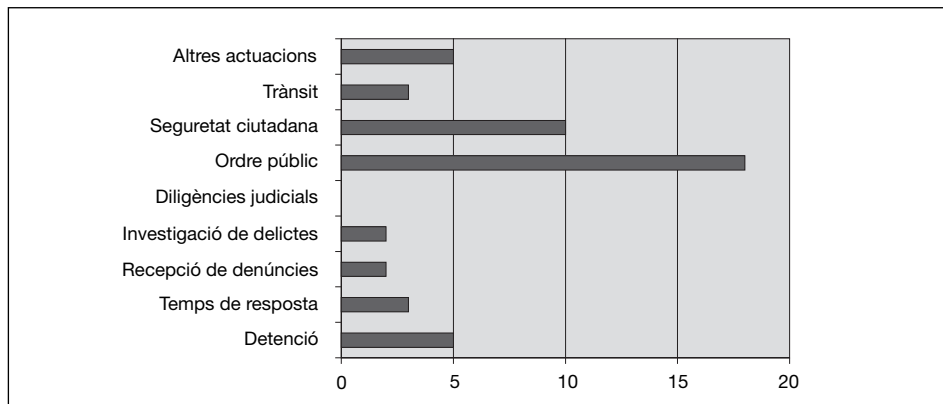
Si passem al col·lectiu que podem englobar sota l'etiqueta de «ciutadania», el primer que hem de recordar és que les seves queixes recullen estats d'opinió de caràcter corporatiu,¹⁷ és a dir, que els interessos específics expressats en aquestes notícies van més enllà d'un àmbit estrictament individual.

En concret, es poden identificar dos focus principals de conflicte (vegeu quadre número 7): l'ordre públic i la seguretat ciutadana. Les queixes sobre ordre públic es relacionen amb les intervencions policials directes en manifestacions o en desallotjaments i són similars a les plantejades pels receptors individuals de l'actuació: càrregues policials innecessàries, abús de la força, detencions injustificades, etc. D'altra banda, el descontentament en matèria de seguretat ciutadana es refereix a un augment del sentiment d'inseguretat que s'associa, directament o indirecta, al procés de desplegament de la PG-ME. En concret, podem trobar-nos amb queixes relatives a la poca presència d'efectius policials al carrer, a la deficient organització de determinats dispositius de seguretat o de protecció civil (en aquest últim cas normalment s'emfatitza la descoordinació amb altres serveis davant una situació d'emergència) o a la utilització de massa efectius o d'excessiva contundència en certes intervencions. En aquests casos, la PG-ME és objecte d'una crítica per comparança amb els cossos als quals substitueixen. Semblaria, per tant, que s'afirma que aquests actuaven de manera més adequada; no obstant això, cal no perdre de vista que aquesta mena de queixes s'emmarquen en situacions en què una corporació defensa el seu interès davant d'un opositor (que de vegades és la mateixa Administració) i que en aquests casos la queixa pot ser esgrimida per guanyar avantatge polític de negociació o de pressió, és a dir, per presentar-se davant l'opinió pública com un col·lectiu que, al seu problema original, afegeix un nou maltractament institucional. Des d'un punt de vista analític, és interessant ressaltar que en la mesura que els col·lectius que manifesten el conflicte estan més estructurats, tendeixen a dirigir les seves crítiques cap a l'organització policial (vegeu quadre número 9), dotant-les d'un caràcter més institucional i, per tant, subratllant la seva gravetat.¹⁸

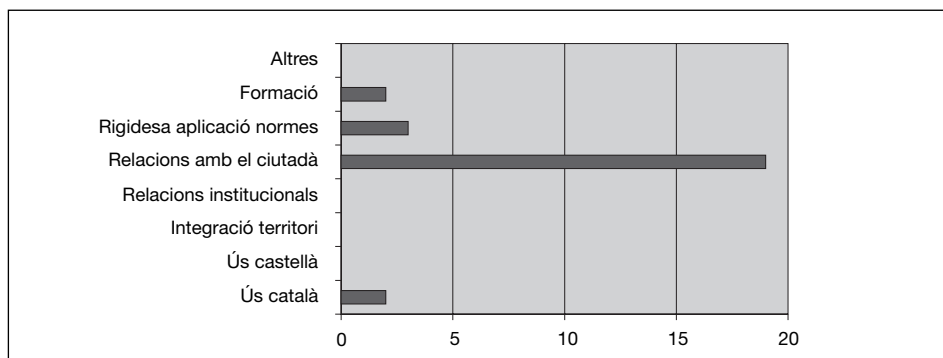
17. Sobre la qüestió del corporativisme, vegeu Pérez Yruela i Giner (1988).

18. Al quadre número 6 s'observa que les persones que s'han vist sotmeses a la intervenció policial gairebé no manifesten queixes sobre aspectes policials de caràcter organitzatiu; els seus interessos se centren més en la denúncia de l'actuació concreta.

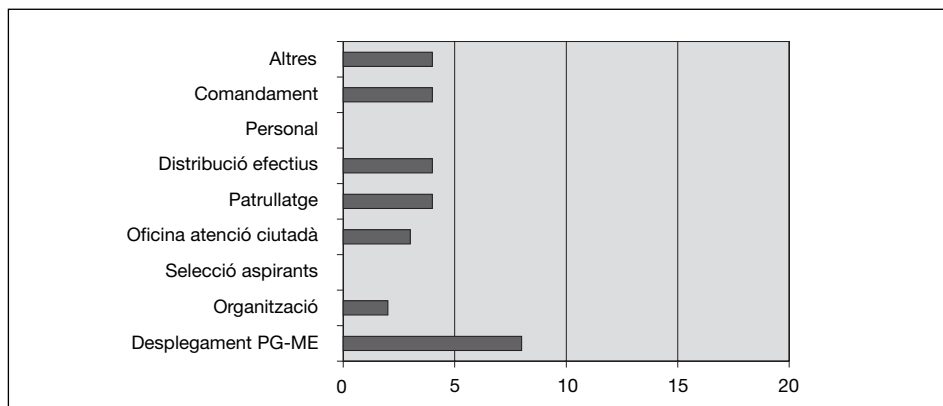
Quadre núm. 7: Objecte de les queixes sobre actuacions de PG-ME manifestades per la ciutadania

Quadre número 8: Objecte de les queixes sobre actituds i habilitats de PG-ME manifestades per la ciutadania

Quadre número 9: Objecte de les queixes sobre l'organització de PG-ME manifestades per la ciutadania

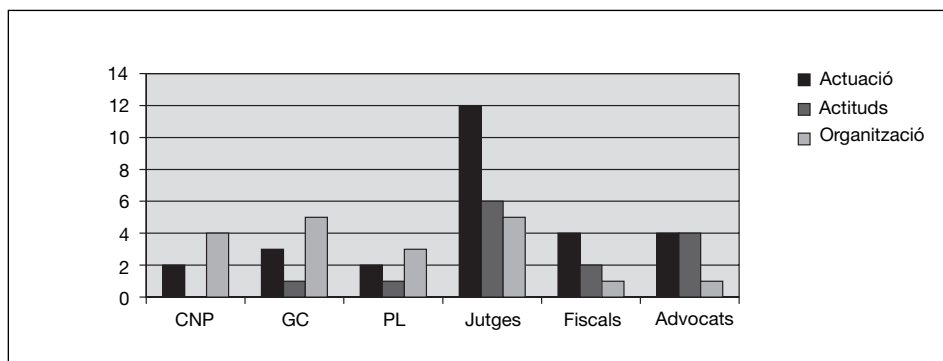
2.2.3 Les queixes emeses pels operadors del sistema penal

En aquest apartat hem agrupat les queixes manifestades pels operadors del sistema penal: membres de la PG-ME, del Cos Nacional de Policia —CNP—, de la Guàrdia Civil —GC—, de la policia local —PL—, jutges, fiscals i advocats. Abans de comentar, breument, els resultats obtinguts, cal destacar que aquests subjectes i/o col·lectius no semblen gaire predisposats a utilitzar els mitjans de comunicació per airejar les seves friccions amb la PG-ME, ja que (com pot observar-se en els quadres números 1 i 10) el nombre de peces periodístiques és inferior al d'altres categories. Aquesta circumstància ens fa pensar que és especialment recomanable contrastar la imatge d'aquesta conflictivitat aportada per la premsa amb altres instruments d'anàlisi.

58

Com s'observa al quadre número 10, els conflictes amb els cossos policials incideixen bàsicament en aspectes organitzatius, sovint relacionats amb qüestions que afecten el mateix procés de desplegament de la PG-ME. Es tracta, per exemple, de demandes d'agents del Cos Nacional de Policia o de la Guàrdia Civil per ingressar en el nou cos policial o de queixes d'algunes policies locals per la disminució de competències que pateixen a causa del desplegament de la PG-ME.¹⁹

Quadre núm. 10: *Conflictes manifestats pels agents del sistema penal*

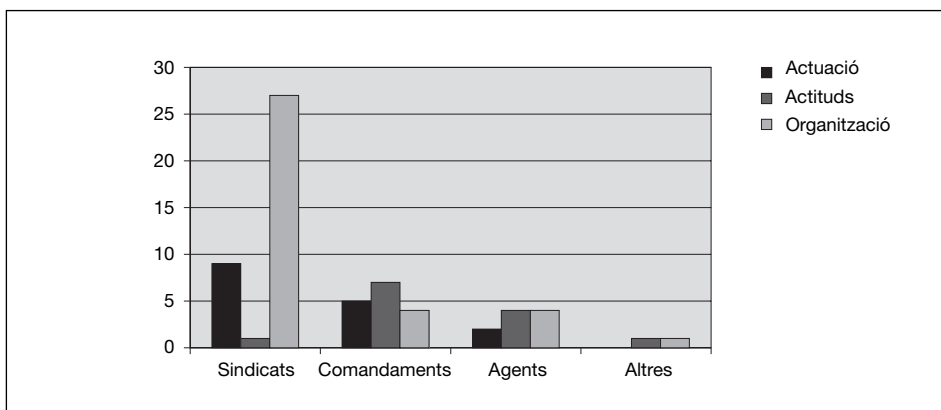
Pel que fa a la categoria de PG-ME, la primera cosa que hem de destacar és que els emissors de les queixes tenen posicions institucionals molt diferents i, en conseqüència, defensen interessos que també són diversos: d'una banda, apareixen els sindicats de la PG-ME; d'una altra, els responsables i comandaments de l'organització, i, finalment, els agents individuals. També s'observa que sovint les peces periodístiques manifesten les tensions entre alguns d'aquests emissors, la

19. Com es pot observar en aquest mateix quadre, apareixen en menor mesura problemes en les actuacions. Aquests casos s'han degut a conflictes de competència (per exemple, dos cossos es consideren competents per a investigar el mateix assumpte) o a problemes de coordinació (dos cossos estan realitzant les mateixes actuacions, l'un sense el coneixement de l'altre).

qual cosa significa que la premsa escrita és utilitzada en alguns casos per a canalitzar certes tensions internes de l'organització.

En aquest sentit, són els sindicats de la PG-ME els que difonen un major nombre de queixes en els mitjans de comunicació (vegeu quadre número 11). Aquestes queixes se centren principalment en qüestions relatives a l'organització del cos, concretament giren entorn de les repercussions que té el ritme del desplegament sobre les condicions de treball dels agents. Quant a les queixes relatives a actuacions, s'observa que en certs casos els sindicats han utilitzat els mitjans de comunicació com a canal per a criticar decisions dels comandaments en determinades actuacions d'ordre públic o en la conducció de certes investigacions judicials.

Quadre núm. 11: *Conflictos manifestats per PG-ME*

D'altra banda, les declaracions de conflictivitat fetes pels responsables i comandaments de la PG-ME sobre les actuacions o actituds dels seus agents poden entendre's com un indicador del nivell d'acceptació interna del conflicte, ja que en la major part dels casos es tracta de declaracions públiques sobre problemes detectats en les actuacions policials i en les actituds dels agents amb els ciutadans o bé d'explicacions sobre incoacions d'expedients disciplinaris per algun d'aquests mateixos motius.²⁰

Per acabar amb aquesta subcategoria de PG-ME, hem d'assenyalar que els agents de policia, individualment,²¹ manifesten molt poques queixes, ja que, com s'observa en la lectura de les peces periodístiques, normalment intenten canalitzar les seves queixes a través dels sindicats.

20. L'ús d'aquests instruments disciplinaris també ha estat objecte de debat en la premsa escrita. En aquest sentit, el Sindic de Greuges va alertar en el seu moment sobre l'ús excessiu dels expedients disciplinaris per part de la PG-ME i sobre el fet que aquest ús excessiu podia arribar a afectar negativament els drets dels funcionaris policials (*El Punt*, 17 de juliol de 1999).

21. Quan ho fan, denuncien problemes en els processos de selecció i de formació, i també en les condicions de treball.

Mereixen esment a part els operadors no policials del sistema penal —advocats, jutges i fiscals—, els quals plantegen (vegeu també el quadre número 10) un *espai sensible* o, si es prefereix, susceptible de conflictivitat amb relativa freqüència.

Aquest espai té a veure amb qüestions pragmàtiques que afecten l'equilibri institucional entre els operadors penals. En el cas de jutges i fiscals, aquest conjunt de qüestions tenen a veure amb la manera de concretar el principi de dependència funcional de la policia a l'autoritat judicial. En el cas dels advocats, es relacionen amb problemes sorgits durant l'assistència jurídica a comissaria.

En realitat, cap d'aquestes qüestions afecta en exclusiva la PG-ME ni sorgeix com a conseqüència del seu desplegament.²² Més aviat el que succeeix és que la irrupció d'aquest nou operador, que ha intentat establir les seves maneres de fer policials específiques —els seus codis pragmàtics d'actuació—, ha qüestionat els equilibris tàctics que hi havia entre els professionals, i entre les institucions que els representen, que operen en un determinat territori. Vegem, molt breument i sempre segons el que sorgeix de la premsa escrita, quines circumstàncies poden haver influït en aquesta situació.

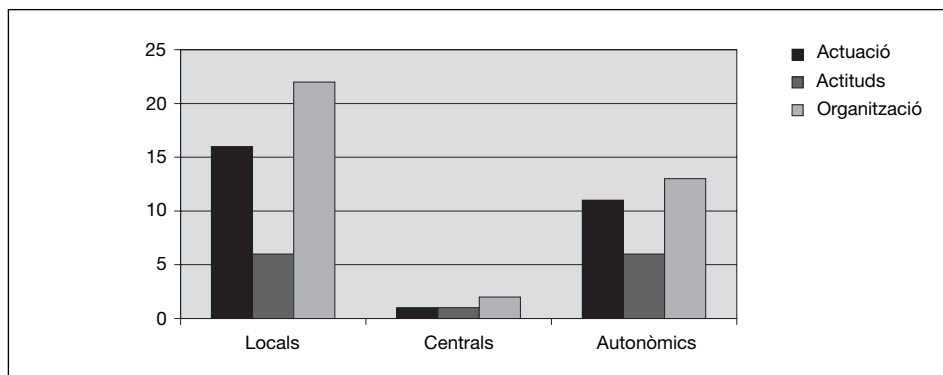
Una d'elles pot haver estat la necessitat de la PG-ME de crear la seva identitat institucional. Aquesta necessitat ha conduït, en els moments inicials del desplegament, a l'ús d'estratègies comunicatives que han incomodat altres operadors. Això ha succeït, per posar un exemple, quan l'organització policial ha fet públics (per un afany de transparència, per manifestar la seva preocupació per un cas o per una determinada matèria, etc.) detalls d'actuacions emmarcades en una investigació judicial. També poden haver influït aspectes de caràcter tecnicoprofessional, és a dir, problemes d'ajustament o de coordinació entre la pràctica policial (els seus procediments, el seu instrumental tècnic, els seus ritmes i rutines de treball, etc.) i la que caracteritza els jutges i fiscals. Finalment, la combinació entre la inexperiència lògica d'un cos jove i la pressió autoinduída per *fer bé les coses* pot haver produït efectes inesperats, perversos. Així, un cert excés de zel en les detencions o l'ús de la figura juridicopenal de la desobediència a l'autoritat com a reacció dels agents enfront de les tensions que es generen amb els ciutadans han donat lloc a un augment de la litigiositat —i dels índexs delictius— o a actuacions incorrectes que han acabat invalidant el conjunt de les actuacions processals.

2.2.4 *Les manifestacions dels actors polítics*

Els representants polítics que fan més declaracions sobre conflictes referits a la PG-ME pertanyen a les institucions locals i autonòmiques, com es pot observar al quadre número 12.

22. Així, per exemple, la doctrina especialitzada ha assenyalat que un dels punts més delicats de les relacions entre policia i justícia en el cas espanyol és la configuració de la policia judicial, que es defineix en el marc legal com a orgànicament dependent de l'autoritat governativa i funcionalment dependent de la justícia. Sobre aquesta qüestió, poden consultar-se els treballs d'Alonso Pérez (1996); Andrés Ibáñez (1988); Andrés Ibáñez i Movilla Álvarez (1986); Bergalli (1999); Blázquez González (1998); Queralt (1999); Queralt i Jiménez Quintana (1987); Recasens i Domínguez (1996).

Quadre núm. 12: *Conflictes manifestats per representants polítics*

Creiem que en l'àmbit estatal no s'ha manifestat tanta conflictivitat institucional perquè en els acords de la Junta de Seguretat que van definir el procés de substitució de les forces i els cossos de seguretat per part de la PG-ME es van distribuir les competències que corresponien a cada cos. Es van establir, per tant, les regles principals de l'equilibri institucional. En el cas dels municipis, en canvi, aquest equilibri va haver de definir-se en cada supòsit. De fet, en una primera etapa del desplegament, el sistema de delimitació de competències entre la policia autonòmica i les policies locals es basava en la negociació entre ambdues administracions d'un conveni específic per a cada municipi. Aquest sistema, que sens dubte presentava elements positius, alimentava la comparança entre municipis i l'ús dels mitjans de comunicació com a via informal de pressió política.

Els conflictes amb els representants locals, principalment amb els alcaldes, són de dues menes. Un primer tipus de conflictes es refereix a la definició de l'autonomia local en matèria de seguretat i, en aquest cas, poden trobar-se dues situacions diverses: alcaldes que prefereixen delegar tota la gestió de la seguretat a la PG-ME o alcaldes —habitualment de municipis grans i amb policia local— que reclamen el reconeixement de les seves funcions en aquesta matèria. El segon tipus de queixes dels representants locals ha d'interpretar-se com una resposta a les demandes de seguretat del seu electorat i es tradueixen en sol·licituds a la PG-ME perquè tinguin més presència en les seves poblacions.

D'altra banda, les manifestacions dels polítics autonòmics s'emmarquen en la lògica activitat d'oposició al govern i s'agrupen en un doble nivell: d'una banda, la denúncia de les actuacions i actituds de la PG-ME que afecten els ciutadans i, d'altra, les queixes sobre aspectes de la planificació i aplicació del pla de desplegament d'aquest cos.

3. REFLEXIONS FINALS

En un treball d'aquesta mena, una primera aproximació empírica de caràcter quantitatiu a com es manifesta la conflictivitat associada al desplegament de la

PG-ME als mitjans de comunicació, ens sembla molt arriscat establir unes conclusions estrictes, però sí que ens sembla oportú reprendre algunes de les idees que hem anat desgranant en el text i subratllar els motius pels quals les considerem rellevants.

Hem pogut observar que l'engegada d'un model policial condueix a un espai simbòlic i pragmàtic de conflictivitat en el qual s'enfronten codis cívics i professionals diversos, que representen, al seu torn, una pluralitat d'interessos. Per intentar fer llegible el mapa d'interessos en joc i de conflictes resultants hem agrupat les queixes en dos eixos bàsics: els relatius al subjecte emissor de la queixa i a les qüestions policials debatudes (activitat, actituds i habilitats professionals, i organització). L'encreuament d'aquests eixos facilita la visió de certes zones sensibles que apareixen en un procés de canvi policial.

Abans de res, creiem que aquest mecanisme és positiu, en la mesura que normalitza i desdramatitza la conflictivitat (la qual, d'altra banda, com hem dit, es reflecteix en un nombre reduït de peces periodístiques). Però el més rellevant és que molts dels conflictes que hem identificat es refereixen a l'enfrontament de codis pragmàtics, és a dir, de les formes de treball presents en les diverses organitzacions, la qual cosa permet proposar maneres de superar el conflicte.

Així, coneguts aquells punts que provoquen la «trobada conflictiva» de codis, és possible aplicar diverses estratègies de gestió del conflicte: de caràcter comunicatiu, quan sorgeixi una discordança sobre un criteri d'actuació que es pugui solucionar promovent el coneixement mutu i el debat d'aquests codis; de caràcter tècnic, quan el que es produeix és un desajustament pràctic entre els instruments utilitzats pels actors, etc. Dit d'una altra manera, sempre és possible evitar i/o corregir una part rellevant dels conflictes sense haver d'acudir a decisions de caràcter politicoeconòmic en un sentit fort.²³

D'aquesta manera, s'obre un camp de treball ampli i amb un important sentit pràctic per a les investigacions de caràcter sociojurídic. És cert que a través d'aquestes investigacions no podrem resoldre tots els problemes que estan presents en la realitat, però sí podrem proposar instruments que racionalitzin aquests problemes. I la racionalitat, en els seus diversos nivells (Domínguez 2003, 264-272), és en ella mateixa una finalitat rellevant per a un sistema democràtic.

BIBLIOGRAFIA

- ALONSO PÉREZ, FRANCISCO (1996): *Intervención del abogado ante la policía judicial*, Madrid: Dykinson.
- ANDRÉS IBÁÑEZ, PERFECTO (1988): *Justicia/conflicto*, Madrid: Tecnos.

23. Amb el benentès que amb aquesta afirmació no volem dir que aquestes decisions «fortes» no siguin oportunes; més aviat insinuem l'existència de diversos graons en el procés de decisió tecnipolític i vam subratllar que n'hi ha molts que són més practicables del que a primera vista poguésem semblar.

- ANDRÉS IBÁÑEZ, PERFECTO I MOVILLA ÁLVAREZ, CLAUDIO (1986): *El poder judicial*, Madrid: Tecnos.
- AÑÓN, MARÍA JOSÉ (1994): «Notas sobre discrecionalidad y legitimación», *Doxa*, 15-16, p. 897-911.
- BARATA, FRANCESC (1999): «De Ripper al pederasta: un recorregut per les notícies, les seves rutines i els pànics morals», *Revista Catalana de Seguretat Pública*, 4, p. 43-55.
- BARCELONA LLOP, JAVIER (1988): *El régimen jurídico de la policía de seguridad*, Oñati: Instituto Vasco de Administración Pública.
- BARCELONA LLOP, JAVIER (1997): *Policía y constitución*. Madrid: Tecnos.
- BERGALLI, ROBERTO (1984): *Estado democrático y cuestión judicial. Vías para alcanzar una auténtica y democrática independencia judicial*, Buenos Aires: Depalma.
- BERGALLI, ROBERTO (1999): *Hacia una cultura de la jurisdicción: ideologías de jueces y fiscales. Argentina, Colombia, España, Italia*, Buenos Aires: AD-HOC.
- BERGER, PETER I LUCKMANN, THOMAS (1999): *La construcción social de la realidad*, setzena reimpressió, Buenos Aires: Amorrortu Editores.
- BERISTAIN, ANTONIO (2000): *Victimología. Nueve palabras clave*, València: Tirant lo Blanch.
- BLÁZQUEZ GONZÁLEZ, FÉLIX (1998): *La policía judicial*, Madrid: Tecnos.
- BUSTOS, JUAN I LARRAURI, ELENA (1993): *Victimología: presente y futuro*, Santa Fe de Bogotá: Temis.
- CARMENA CASTRILLO, MANUELA (1997): *Crónica de un desorden. Notas para reinventar la Justicia*, Madrid: Alianza Editorial.
- COHEN, S. (1990): *Folk Devils and Moral Panics*, 1ª reimpressió, Cambridge: Basil Blackwell.
- COHEN, S. I YOUNG, J. (ED.) (1981): *The manufacture of news*, Edició revisada, London-California: Constable-Sage.
- DEPARTAMENT D'INTERIOR (2001): *Enquesta de seguretat pública de Catalunya. Edició 2000*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT D'INTERIOR (2002): *Enquesta de seguretat pública de Catalunya. Edició 2001*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE JUSTÍCIA I INTERIOR (2003): *Enquesta de seguretat pública de Catalunya. Edició 2002*, Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- DOMÍNGUEZ FIGUEIRIDO, JOSÉ LUIS (1996): «Transformaciones del derecho, relaciones de poder y sistema penal: planteamientos sobre la cuestión de la discrecionalidad», a *Derecho público, filosofía y sociología jurídicas: Perspectivas para el próximo milenio*, AA.VV., Bogotá: Universidad Externado de Colombia, p. 875-895.
- DOMÍNGUEZ FIGUEIRIDO, JOSÉ LUIS (2003): «Sociología jurídico-penal y actividad legislativa», a *Sistema penal y problemas sociales*, Bergalli, Roberto (coord.), València: Tirant lo Blanch, p. 243-285.
- DOMÍNGUEZ FIGUEIRIDO, JOSÉ LUIS I BALSEBRE, BELÉN (1998) «La instancia policial en el ámbito de la justicia juvenil. Referencia al proceso de especialización cualitativa de los Mossos d'Esquadra», a Domínguez, J.L. i Ramos, M.A. (Ed), *La joven sociología jurídica en España. Aportaciones para una consolidación*, Oñati: Instituto Internacional de Sociología Jurídica.

- ERICSSON, RICHARD V. I HAGGERTY, KEVIN D. (1997): *Policing the risk society*. Oxford: Clarendon Press.
- GONZÁLEZ VIDOSA, FELY (2001): *¿Qué es la ayuda a la víctima?*, Barcelona: Atelier.
- HERRERA MORENO, MYRIAM (1996): *La hora de la víctima. Compendio de victimología*, Madrid: Edersa.
- HREBLAY, VENDELIN (1988): *La police judiciaire*, París: Presses Universitaires de France.
- LANDROVE DÍAZ, GERARDO (1990): *Victimología*, València: Tirant lo Blanch.
- LANDROVE DÍAZ, GERARDO (1998): *La moderna victimología*, València: Tirant lo Blanch.
- MARTÍN FERNÁNDEZ, MANUEL (1990): *La profesión de policía*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- MONJARDET, DOMINIQUE (1997): «La formación inicial y la cultura profesional de los policías», *Revista Catalana de Seguretat Pública*, 1, p. 13-52.
- MONJARDET, DOMINIQUE I GORGEON, CATHERINE (1993): *La socialisation professionnelle des policiers* [informe d'investigació]. París: Institut des Hautes Études de la Sécurité Intérieure.
- PÉREZ YRUELA, MANUEL I GINER, SALVADOR (Ed.) (1988): *El corporativismo en España*, Barcelona: Ariel.
- QUERALT, JOAN JOSEP (1986): *El policía y la ley*, Barcelona: Plaza & Janés editores.
- QUERALT, JOAN JOSEP (1999): *Introducción a la policía judicial*, Barcelona: J.M. Bosch editor.
- QUERALT, JOAN JOSEP I JIMÉNEZ QUINTANA, ELENA (1987): *Manual de policía judicial*, Madrid: Ministerio de Justicia.
- RECASSENS, AMADEU I DOMÍNGUEZ, JOSÉ LUIS (1996): «Aparato y espacio policial», a *Control social punitivo. Sistema penal e instancia de aplicación (policía, jurisdicción y cárcel)*, Bergalli, Roberto, et. al., Barcelona: M.J. Bosch, p. 25-51.
- ROBERT, PHILIPPE (2003): *El ciudadano, el delito y el Estado*, Barcelona: Atelier.
- TAMARIT I SUMALLA, JOSEP M. (1993): *La reparació a la víctima en el dret penal. Estudi i crítica de les noves tendències político-criminals*, Barcelona: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.
- TOHARIA, JOSÉ JUAN (1975): *El juez español. Un análisis sociológico*, Madrid: Tecnos.
- TOHARIA, JOSÉ JUAN (1987): «¡Pleitos tengas!» *Introducción a la cultura legal española*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- TOHARIA, JOSÉ JUAN (1988): *Los españoles ante la Administración de Justicia*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- TOHARIA, JOSÉ JUAN (1994): *Actitudes de los españoles ante la Administración de Justicia*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- TOHARIA, JOSÉ JUAN (2003): *La imagen ciudadana de la justicia. Foro sobre la reforma y gestión de la justicia*, s.l.: Fundación BBVA.
- TORRENTE, DIEGO (1997): *La sociedad policial. Poder trabajo y cultura en una organización local de policía*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.
- TUCHMAN, GAYE (1978): *Making News. A study in the construction of reality*, Nova York-Londres: The Free Press.